

ROMANIAN LITERARY HISTORY FROM COMMUNISM AND POST-
COMMUNISM

Marian Victor Buciu

Prof., PhD, University of University of Craiova,

Abstract: I'm going to present you a piece from a study of Short History. Alternative Panorama of Romanian Literature, II, Polirom, 2017, by Mihai Zamfir. It is an unusual synthesis by method (diachronic stylistics, but also critical history), aesthetic and extra-temporal. But it is also an ordinary synthesis, made up of author micro-monographs, essentially literary genres, from the representative to the collateral. In this fragment I approach the historical nature of M. Zamfir's synthesis, from a dual ideological / political perspective: 1. communist, 2. post-communist.

Keywords: literary history, panorama, alternative, critical history, diachronic stylistics, (post) communism.

Rândurile care urmează sunt desprinse dintr-un studiu despre Mihai Zamfir (*Scurtă istorie. Panorama alternativă a literaturii române, II*, Polirom, 2017), în care susțin că, I, e o istorie *neobișnuită* a literaturii române, prin următoarele aspecte, adunate toate în jurul metodei: 1. Timpul deopotrivă restrâns și extins. 2. E scrisă din perspectivă post-comunistă, depășește interbelicul într-o schiță a literaturii din comunism și post-comunism, comentează operele și biografiile scriitorilor interbelici încheiate fie înainte, fie în comunism. 3. Se propune ca panoramă alternativă, în fapt oferă mai multe alternative. 4. Se dorește (nu doar) o abordare într-o metodă stilistică proprie (diacronică), dar, 5., include între altele „metoda” *critică* a istoriei literaturii. 6. Cu toată atenția la istoria generală (politică) reală, alege scriitorii și operele potrivit criteriului extra-temporalității, deși rareori lasă uitării partea mai coborâtă valoric (plecând de la pretinsa absență generală a mediocrității literare interbelice). II. E o istorie *obișnuită* a literaturii române pe două clase de scriitori (de „mare” literatură și „alții”!), expusă preponderent sau aparent pe genuri literare, poezie, proză; pentru critică, se restrânge la doar două nume explicite. În general, comentează integralitatea operelor acelor scriitori, așadar și producțiile în genurile colaterale.

Scurtă istorie. Panorama alternativă a literaturii române, II (Editura Polirom, 2017), de Mihai Zamfir, aplicată pe spațiul dintre cele două războaie mondiale, are și un capitol cu titlul *Epilog. Perioada comunistă*, dar adaugă referiri și la perioada literară post-comunistă.

Literatura în comunism. La un sfert de veac după încheierea politică a epocii comuniste, echivalentă ca durată celei interbelice, toată literatura îi apare lui Mihai Zamfir ca fiind „greu de evaluat”. Prudența, în principiu, e contrazisă de imprudența în fapt. Nici el nu se reține de la a comite liste, caracterizări de opere și scriitori, cu mari riscuri, fie și

Section: LITERATURE

involuntar, excomunicatoare. Un exemplu flagrant: D. Țepeneag. O explicație la îndemână stă în (auto)constrângerea afilierii la un grup critic conservator estetic, cu criterii nerevizuite și neacordate la cele ale criticii europene „progresiste”.

Mihai Zamfir avertizează, cu modestie pretextuală, că face o listă cu „exemple ocazionale”, despre viitorul cărora nu știe ce să spună. Ce-i este mai ușor să știe este că unele nume, nici măcar notate, pot să devină prezențe convingătoare într-o istorie a literaturii (mai bine așezată în timp. Nu riscă mai mult decât să anticipe în perspectivă alternativă că posibile vor fi, deopotrivă, o renaștere ori o sucombare a literaturii române. Radicalism, fără nuanțe, logică binară elementară. „În anii ce vin ne putem aștepta la o mare literatură română, după cum, la fel de posibilă ar fi instalarea (pe baza textelor *on-line* și a inculturii generalizate) a unui neant literar.” O mare literatură tot dincoace de pragul universal? Un neant literar stabilit tot pe criterii estetice autohtone? O utopie a cozii de pește lărgite la extrem există în sensul acestui totul sau nimic! Alternativele rămân diferențiate, într-un dezechilibru între cvasi-antiteze. Teamă îi e panoramistului alternativ de a doua alternativă, a neantului, care ar face literatura interbelică dintre 1919-1944 (îi adaugă și perioada „belică”!) marcată de o „<vârstă de aur> definitiv pierdută”.

Aici, Mihai Zamfir se aplică pe genuri, nu pe autori și opere, de la poezie, la proză, teatru, critică, memorii, jurnal.

Se reiau de câteva ori opiniile critice aplicate istoriei literaturii. Opinii destul de conforme cu cele ale un anumit grup universitar bucureștean non-generațional. E reiterată teza despre canonul neoficial care a fost și a rămas mai autoritar decât cel oficial. O teză care pune într-o slabă lumină puterea totalitară de stânga. Canonul n-ar fi emanația unui singur critic (omolog al lui E. Lovinescu, va să zică, potrivit noului istoric rezervat față de contemporaneitate). Nu exclusiv. Numele lui Nicolae Manolescu apare însă explicit. Acompaniatorii celui pomenit trec în anonim. Nu aflăm de aici „criticii cu cea mai mare autoritate din aceeași perioadă”. Or fi mulți, or fi puțini? Dar nu de un canon propriu-zis e vorba, cu moduri literare și ierarhie de opere și autori. Nu un canon integral, valid, deplin exprimat. Pare mai curând o jumătate de canon. Propriu-zis ar fi un canon constituit prin îngemănarea unei duble perspective, de pe două spații ori doi versanți: cel dinlăuntru, din scrisul cenzurat politic, și cel din afară, nici el fără cenzură ideologică, prin Radio „Europa Liberă” și cuplul radio-critic Monica Lovinescu-Virgil Ierunca. Aceștia, fără acompaniatori? În fine, astfel ar fi canonul, intern cu „ajutor” extern, între-o epocă a societății închise, a limitării drastice a comunicării între intern și extern. Marca acestui canon ar fi una politică (ideologică) și apoi estetică: un „anticomunism estetizant”. Nici *est-eticul*, nici *esteticul*, dar o unificare a lor. Termenul slab este în acest nou binom cel dintâi. Anticomunism în comunism, într-un comunism de mare teroare?

Mihai Zamfir crede în distanțarea în timp, așadar într-o critică doar istorică (nu, programatic, într-o istorie critică), dar numai în chip ipotetic, cu suficient scepticism. Interesul păstrat și nu adevărul conținut al artei rămâne așadar de verificat sau de constatat. Ne aflăm în domeniul posibilității și nu în acela al realității. Șansa întrevăzută este una de încercare: „distanțarea în timp rămâne unica posibilitate de a examina faptele cu oarecare exactitate”. Nu instanța umană, individuală sau plurală, apare creditată, dar cernerea timpului primează. Istoricul literar ajunge mai curând impersonal, o voce a comunității literare diacronice. Sincronia este înlăturată, sub cuvânt că apropierea greșește, începând de la E. Lovinescu, istoric al literaturii române imediate, contemporane, la G. Călinescu, apropiat

(teoretic, distanțat, subiectiv, polemic, s-ar cuveni precizat) de literatura vie a celor în viață, incluzându-le fără excepție toți succesorii.

Ar trebui să admitem astfel că disciplina critică este haotică, nu poate să aibă perspectivă istorică. Iar istoria literaturii prin definiție împlinește necesitatea de a revizui, de a face ordine, dar o ordine, și aceasta, temporară. Timpul însuși ar fi... temporar. Nesigur pe sine. Ca și arta, fie și cu titlul de capodoperă. Doar istoria literară revizuieste în proximitatea certitudinii sau, cu termenul autorului, a exactității. (Auto)revizuirile critice ajung excluse. Dacă nu cumva s-ar crede că ele trădează și mai mult incertitudinea domeniului critic.

Mihai Zamfir se poziționează diferit, ca să nu zic chiar opus, față de N. Manolescu. O face nu doar pe un ton muzical vătuit, în acest punct cardinal. Ce se întâmplă într-o istorie critică, pe care, vom vedea, ingenuu, o practică? „Improvizația și impresia fugitivă se vor mișca inevitabil între encomion și pamflet.” Într-adevăr, M. Zamfir a scris rar foiletoane critice, fapt subliniat deloc la întâmplare de N. Manolescu în întâmpinarea făcută *Scurtei istorii*, la volumul al doilea, singura recenzie apărută la ora la care scriu aceste rânduri. Imperios, M. Zamfir scrie: „Trebuie să lăsăm să se depună puțin praful – altfel el se depune singur, dar nu pe opera autorilor, ci pe pretinsele noastre sinteze.” Uitarea, citirea după o anume trecere în timp, e un mod și de a face, să spun așa, praf critica. Credeam că timpul curăță și (dis)cerne. Rămân în discuție revizuirea criticii prin istorie, dacă istoriile se (auto)revizuiesc, cum se produc (re)canonizările în literatură, separat în particular ori universal.

M. Zamfir scrie că „doar patru” romane au fost admise de cenzură și sever criticate oficial, în perioada realismului socialist impus literaturii române după model sovietic. Însă unul dintre ele e nu doar neterminat, dar citat numai cu primul volum (*Un om între oameni*). Altul e *Moromeții*, volumul I, despre care în alt loc el scrie că a fost primit cu entuziasm. Le adaugă *Bietul Ioanide* și, neașteptat, *Străinul* lui T. Popovici. Ele sunt trecute drept „literatură propriu-zisă”. *Groapa*, *Cronică de familie*, *Nicoară Potcoavă*, alte trei, doar „se strecoară” editorial. Iată un tip nou semnalat de literatură: aceea strecurată. Nu stoarsă, dar lăsată să treacă intactă. Să credem, deci, să Cenzura însăși lua forma lipsei de cenzură? Scriu și eu Cenzură „cu majusculă”, cum face, el mereu, Mihai Zamfir. Ca nume de instituție. Teribila instituție politico-„creatoare”, deopotrivă în artă și știință, este înțeleasă și de M. Zamfir ca aplicându-se cu măsuri diferite. Ea a deservit regimul politic antidemocratic care a permis critica în mod distanțat, aluziv, vătuit, neesențial. Rezultatul constatat e cel recunoscut de E. Negrici: „forme adulterate, improvizate, greu de recunoscut”. Termenii aparțin, însă, nu lui Negrici, cum s-ar putea crede, dar lui Zamfir. Care recunoaște o slăbire, prin voie politică, a Cenzurii, chiar dacă nu-i retrace majuscula. Nouă voce memorialistică, dar corală, Mihai Zamfir întărește faptul că în comunism viața umană a fost „furată”. Dar acel trecut se cade retrăit, altfel decât a fost trăit. Cu luciditate, cu realism: „să ne analizăm fără iluzii”. E optica lui E. Negrici, dar limitată autobiografic.

Cei 43 de ani în care am citit printre rânduri ar fi unii cărora „viitoarele istorii îi vor consacra doar câteva rânduri”. O condamnare expeditivă, după un proces în spiritul „justițiar” al epocii însăși, nu fără riscul superficialității? Arhiva e imensă, la sfârșit de eră Gutenberg! M. Zamfir închide totul într-o „paranteză nefericită”, în asimetrie cu fericita epocă interbelică. Iată că în același timp extinde „hiatusul” realist-socialist. Dar nici el nu se rezumă la cele două cuvinte. Doar s-a pus sub incidența lucidității analitice la modul vădit poligrafic. Paranteza este și aici spartă în alte paranteze, nuanțarea desfide radicalitatea. Au fost, se

admite, și „momente de relaxare ideologică”. Au fost chiar treceri peste marea paranteză, iată că există și acest fel de contrazicere. Cenzura comunistă ar fi permis scrierea apocalipsei comuniste. *Jurnalul de la Păltiniș*, al lui Gabriel Liiceanu, în 1983, „privea perioada comunistă ca pe o perioadă de fapt încheiată”. Înseamnă să vorbim de o Cenzură adormită, dacă nu de-a binelea moartă. Sau neștiutoare în privința registrului aluziv. Agonia politică, va să zică, ar fi fost bine jucată de energia literară, una chiar în creștere. La poezii și prozatorii „optzeciști” erau, iată, „semnele anticomunismului, mai clar decât la predecesorii lor”. Cei din urmă și ajunși cei dintâi au fost cei mai „normali” după 1990. Normal că erau mai normali, fiind mai puțin legați de epocă, trăită la vârste care amână, când nu exclud, compromiterile voite sau nevoite.

Curajul literar a fost de două tipuri, pe cont propriu sau în complicitate cu ideologii. Comun era faptul că li se permitea să îndrăznească. Dar sunt ele total separabile cele două tipuri de atitudini? Și în definitiv contează cauzalitatea sau finalitatea lucrului? Pentru „versuri direct contestate” sunt indexate două nume, Ileana Mălăncioiu și Mircea Dinescu. (Proeminent, în această privință, este, cu totul surprinzător, interbelicul, cu operă majoră mai cu seamă în comunism, Al. Philippide.) Proză curajoasă, se specifică, s-a produs numai „cu voie de la poliție”. Reușitele există în „îndepărtarea de realitatea imediată”. Șansa e din nou a timpului, ca bună referință. Constat că Mihai Zamfir evită termeni precum evaziune etc. și uită „tetrada” lui Ion Simuț, recunoscută după 1990. Aici se înregistrează și contrazicerea privitoare la M. Preda cu „primirea entuziastă” a romanului său *Moromeții*, în altă parte dat drept aspru criticat oficial.

Epoca devine stupefiant de controversată, iar incertitudinea se schimbă în certitudine involuntar auto-revizuitoare, dacă se notează entuziast existența unei „literaturi concomitent valoroase și lipsite de compromisuri”. Atunci cât de nefericită mai este „paranteza” deschisă ca să înghită epoca? Ca să nu scape termenii din mână, istoricul literar panoramist referă despre o literatură de „semi-libertate”, după 1964-1965. E o literatură cu „câteva trăsături speciale, unele de-a dreptul bizare, în orice caz absente dintr-o literatură normală”. M-am așteptat să trimită iar, nominal, spre Eugen Negrici, sau spre sine, ca anticipator al unor considerații de acest fel. Or fi unele de grup? „Folclorice” nu aș putea crede să fie.

Curajul e făcut praf și nu scuturat, când citim aici că îndrăzneala era privilegiul unor aleși. „Structura represivă instalată în 1948 n-a suferit niciodată modificări de esență.” Nici când a admis esteticul care nu leza (mono)ideologicul? Perioada fixată temporal între 1948-1989 este privită (dar nu definitiv ori cu totul, iar uneori în sens opus!) în „unitatea ei lugubră”. Deși se recunoaște că după 1965 s-a petrecut „prima liberalizare ideologică mai amplă”. Lugubrul mai e atunci unitar? Prin „sinusoida politică” (și ea unitară?), s-a „salvat” „preeminența esteticului”. În efortul de a aduce în expresie noi „concepte” sau măcar alt stil, Mihai Zamfir evită noțiunile circulante. De exemplu, nu spune despre ceaușism „național-comunism” ori „comunism național(ist)”, dar „comunism autarhic”. Termenul autarhic e mai degrabă metaforic, deci spune cam prea mult pentru a fi operațional.

„Generația pierdută”, numită de Virgil Nemoianu „de aur”, în comunism, este extinsă de Mihai Zamfir până la „târgovișteni”. Iar în critică, de la Vianu la Paleologu: toată seria în deplină posesie de cultură, poliglotism. Și, ca meserie/măiestrie, având „fiecare o metodă critică proprie”. În sensul că metoda e personalitatea însăși. Sens larg, la limita potențială a admisibilului. Accentul cade însă tăios pe pierdere. S-au salvat doar în exil Eliade, Ionescu, Cioran, V. Horia, absebtii, cu excepția celui dintâi, din *Scurta istorie...* În țară, unii au fost

condamnați la închisoare. Cenzura i-a stăpânit sau afectat, ca pe toți ceilalți, în relație cu sistemul editorial politizat. Criteriul etic conferă (dez)onoare. Cei condamnați, închiși, politic, și totodată deschiși, etic, au „salvat onoarea” literară. Suntem în preajma unor revizuri etico-estetice și a criteriilor des dezbătute. Pot să mă mir că n-am introdus și boala, respectiv sănătatea, drept criteriu adiacent. Vreau să spun, într-un mod mai extins decât este acest criteriu prezent în istoria literaturii. Îndeosebi biografic, drept latură condiționantă a operei.

Statutul criticii în comunism, niciodată relaxat, a ajuns, poate tocmai de aceea, unul lax. Până la alienare sau antagonizare. Pseudo-critica ori necritica au acoperit adesea critica. În formula lui M. Zamfir: „discursul critic s-a văzut investit cu funcții multiple și non-literare”. De ce la forma pasivă a verbului? S-a activat în acest mod. Activismul politic a angrenat fatal activismul cultural și artistic. Nu altfel s-a întâmplat activismului în (de)mers literar. Expresia lui a căpătat nuanțe peste nuanțe care tind acum să rămână, în ordine (post)istorică, neanunțate. Când totul ar trebui analizat pe larg și în adânc. Epoca nu se cuvine închisă într-o scurtă paranteză. Mă tem că paranteza aceasta este chiar mai lungă, pentru că mai neobișnuită, decât cele desfășurate, mai mult sau mai puțin, aproape de normalitate.

Se face prea mult caz, evident interesat din partea unor protagoniști, de războiul literar, dus nu pe terenul de luptă, dar în tranșee. „Critica în tranșee” e convenabila formulă a tânărului neimplicat direct istoric, Alex Goldiș, citat și de M. Zamfir acum. Când cei din generația lui Goldiș sunt „pe metereze”? În disputa estetic vs. ideologic, cu termenii, de fapt, inversați, esteticul tinde într-adevăr spre anume fermitate. Dar – la suprafață și deopotrivă în profunzime – ce-a fost lupta literară dintre linia Lovinescu și linia Iorga, ambele tranșante lung timp, decât război literar? Ambele sisteme, sistematice, dincolo de cenzura separatoare. E Lovinescu avea 29 de ani, în 1910, când avea conștiința războiului critic-literar în care s-a înrolat. „Critica și-a făcut datoria, războindu-se în jurul operilor (*sic*) lor.” (*Critica și istoria literară*, în *Convorbiri literare*, nr. 10, cf. *Scrieri I*, Ed. Minerva, 1970, p. 481). Și trimeea, hăt, în urmă, la tratamentul critic aplicat lui Moliere și Corneille.

În contextul de referință al epilogului, din perioada comunistă mai înaintată în timp, N. Manolescu, foiletonistul, apare contemplat ca „emblemă a direcției estetice”, „un fel de șef de școală *in pectore*”. Așa erau numiți de Papă, în secret, sub acoperire deci, unii cardinali. Dar cel numit prin cine a fost, așa-zicând, denumit și renumit (înălțat)? Criteriul carismei ajunge în această formulă mult depășit. Și inimaginabilul poate fi imaginat.

Mihai Zamfir pune, mai mult decât alții, în lumină faptul că a existat în cadru universitar, dar nu propriu-zis academic, un *Cerc de poetică și stilistică*, la București, dirijat de Vianu și Rosetti. Scopul este aici de a evidenția „primatul esteticului pe o cale ocolită, pe calea stilisticii”. Prima cale? Singura cale? Esteticul stilistic e de fapt nerecunoscut drept primat. El îi apare lui N. Manolescu secund, adiacent sau, cu termenul său, întăritor. Ar evidenția ceea ce demonstrează esteticul impresionist. Și atâta tot. Esteticul stilistic e tolerat, dar nu distins cu adevărat. Sunt sigur mai degrabă că stilistica fără impresie nici n-ar căpăta drept sau rând la expresie. Nici Mihai Zamfir nu accede la rebeliune, dar adoptă un mic accent nonconformist. El însuși dresează aici o așa numită listă a esteților din critică. Unde este inclus și E. Negrici, cel mai radical mefient față de estetic, oficiantul singular, de altfel și singur, al *interesantului*, privit din rândul cititorului. Lipsesc însă de aici nume ca Lucian Raicu, Valeriu Cristea și alții. Chiar și E. Simion, dacă facem abstracție că i se citează sinteza *Scriitori români*.

Entuziast, deopotrivă cu atașament și detașare, M. Zamfir conchide, fără analiza căii decurse și a rezultatului: „Neașteptata ecloziune”. Surprinzător este înțeles totul, text și context, luându-se în vizor fenomenul literar de după 1970: „aer de normalitate. Politica și propaganda dispăruseră definitiv.” Iată incredibilulparadox al unei lumi totalitare.

De neacceptat, ca să observ de pe margine, este formula „infuzii de oniric”, fără concepte și tipologii, mai cu seamă că s-a teoretizat și practicat, prin Dimov, Țepeneag și emulii neneglijabili, onirismul estetic, în chip paradigmatic. Surprinzător, dacă nu înmărmuritor, rămâne „satul inventat, absurd și parodic al lui Marin Sorescu”. Un sat arhivat, transcris preponderent prin interpreți, aproape folcloric. Caracterizări succinte, parțiale, discutabile, mai există acum și la alții scriitori. Evidente și, firește, inevitabile, aș spune că pentru oricine.

M. Zamfir trece peste influențele străine în literatura română din comunism. O sinteză în temă, de altfel, lipsește, întârzie, iar faptul acesta mi se pare cu adevărat surprinzător.

Literatura în post-comunism. După 1989, cu aceeași larghețe, este percepută o stare de „normalitate”. Relativă, da, și neapărat prin comparație cu perioada de dinainte de anul-reper. Oscilant, ca de altfel de multe ori, M. Zamfir uită de normalitate, sau include în aceasta, după 1990, o libertate pe care o (des)califică prin epitetul „amețită”. Prinsă cu sertarele goale de texte, scriitorimea se lansează în polemici violente, constituirea de grupări conflictuale. Se evidențiază volumele memorialistice (unele, totuși, de sertar), viziunea despre o anumită existență tragică.

Sintezele, unde se înscrie și Mihai Zamfir ca istoric așa zicând abreviat? Eugen Simion, am notat, abia acum citat, cu masivele volume publicate în perioada comunistă, *Scriitori români*, e bine plasat: „în general exact”. Am menționat că exactitatea este una dintre marotele sintezei de față. Celelalte sinteze, scrise fără cenzură, luate în bloc, mai curând deplasate, sunt „pasionale și polemice”. Se referă doar la cele semnate de Eugen Negrici, Alex Ștefănescu, Dan C. Mihăilescu, Ion Simuț. Reține exemple pentru avertizare și ca să explice întreruperea istoriei proprii la anul 1945. Totuși, produce în volum două neabțineri și derogări: la cea din epilog trebuie adăugată includerea operelor din comunism ale interbelicilor selectați. Teoria duce mai curând la dogmă iar practica la inconsecvență. Practic, când se referă în epilogul pretins circumscris la comunism, dar trece și pe terenul războinic fără tranșee ulterior, Mihai Zamfir repetă lista criticilor din perioada anilor 1960-1970 și reduce numele de poeți ori prozatori. Scrie grăbit Ion în loc de Alexandru Mușina. Proza „autoreferențială” optzecistă este taxată cu răceală. Dar Mihai Dinu, prozodistul, pe domeniul literelor, e trecut, într-o formulare (a)sintactică, și drept un „subtil poet”. Miza polemică irigă de altfel tot cursul sintezei.

(Din studiul *Mihai Zamfir într-o (ne)obișnuită istorie a literaturii române*)